

## Protestantizem v Idriji po koncu reformacije

V članku "Nekatera nova spoznanja o reformaciji v Idriji", ki je bil objavljen v Idrijskih razgledih 1-2 2022 sem povzel zabeležko katoliškega zgodovinarja Josipa Grudna, ki pravi, da protireformacijska komisija v letih 1614-1618 ni več našla v Idriji nobenega luterana. Vsi naj bi se torej ali vrnil v katoliško cerkev ali pa so bili izgnani na protestantska območja oz. primorani zapustiti mesto. Članek opisuje tudi nekatere metode protireformacije, ki bi jih lahko opisali tudi kot politiko "palice in korenčka".

V pričujočem članku bom skušal orisati, da so določeni majhni drobci protestantizma vendarle še naprej ostali prisotni skozi zgodovino Idrije vse do današnjih časov, ko se je že v času po osamosvojitvi Slovenije tudi znova oblikovala majhna lokalna krščanska skupnost, ki črpa iz dediščine slovenske reformacije.

### 1. Kriptoprotentantizem

Vprašanje skritega protestantizma v Idriji na kratko obravnava idrijski rojak profesor Marko Kerševan v knjigi 450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem. Ob tem ugotavlja, da je bil slovenski kriptoprotentantizem na slabšem v primerjavi z nemškim oz. avstrijskim, saj je bila slovenska krščanska protestantska književnost zatrta v nasprotju z nemško. Prav literatura pa je bila ključnega pomena za ohranjanje vere, saj so bili drugi zunanji izrazi prepovedani ( obredi, javni simboli... ). Vera se je tako ohranjala lahko le tajno v družinskem okolju ob slovenski verski literaturi iz časov reformacije. Tako je očitno kriptoprotentantizem obstajal zlasti na narodno mešanih območjih, kjer si je lahko pomagal z nemško literaturo, ki jo je bilo čeprav v tajnosti več na razpolago. V tem smislu je zanimiv podatek, da so v koroški slovenski vasi Zagoriče še leta 1960 našli slovenski prevod Lutrovega Malega katekizma, ki je bil sicer natisnjen v Ljubljani leta 1580. Reformacija se je tako bolje ohranila le v ugodnejših razmerah pod Madžari v Prekmurju, kjer so slovenskim luteranom tudi dovolili pisati knjige v slovenščini oz. prekmurščini.

Ne glede na to, da je težko slediti tajnim ostankom reformacije profesor Kerševan sklepa, da bi lahko nekako zaznamovali tudi idrijsko prebivalstvo tako, da je ostal en del do katolištva bolj zadržan kljub formalnemu članstvu v cerkvi. Ob tem se sklicuje na okoliščino, da je Idrija pokazala značilnosti nekaterih drugih krajev, ki so bili zaznamovani s kriptoprotentantizmom in da se je v tem smislu politično hitreje razdelila na klerikalce in liberalce ter dobila celo prvega slovenskega socialističnega župana, ko je še pod Avstro-Ogrsko prišlo do demokracije. Delno bi sicer te okoliščine lahko pripisali tudi rudarskemu okolju, ki je bilo bolj nagnjeno k takšnim idejam vsled težkih delovnih razmer. Po drugi strani pa je slovenski liberalizem po koncu dobe sloge, ki jo je prekinil zlasti ortodoksni katoliški škof Anton Mahnič po rodu iz goriške, iskal navdiha dejansko tudi pri slovenski reformaciji, kot recimo izpričujejo stare številke Ljubljanskega zvona, ker je ta skupina delovala zunaj vpliva katoliške hierarhije in ustvarila slovenski knjižni jezik.

### 2. Drobcu protestantizma skozi idrijsko zgodovino

#### 2.1. Izboljšanje žgalnih postopkov in postavitve stalne žgalnice

Naj bo z vprašanjem kriptoprotentantizma tako ali drugače dejansko nam zgodovina Idrije izpričuje, da so posamezni protestanti imeli tudi po koncu reformacije še vedno svojo vlogo pri razvoju mesta. Rudnik je namreč zahteval veliko strokovnjakov in oblast je bila včasih pripravljena tudi malo popustiti, ko se je šlo za vprašanje strokovnega znanja. Tako je bilo celo že v 17. stoletju. Ko se je uprava rudnika takrat trudila izboljšati postopke žganja so v ta namen angažirali ljubljanskega zdravnika dr. Konrada Widerholta, dolgoletnega fizika kranjskih deželnih stanov, skupaj z

lekarniškim pomočnikom Augustinom Petraeusom. Slednji je bil protestant in je dobil od vlade posebno dovoljenje za bivanje in delovanje v Idriji. Ker je bil dr. Widerholt že star je bil vodilna sila projekta prav Petraeus. Postopke žganja sta izboljšala tako, da sta nadomestila stare lončene retorte z novimi bolj trpežnimi litoželeznimi, katere sta nato postavila v žgalno peč. Prvi poskusi so bili tako uspešni, da je dvorna komora leta 1647 odredila nadaljevanje poskusov v večjem obsegu. V ta namen sta bili v Idriji postavljeni dve žgalni peči. Med rudarji in rudniškimi uradniki je bilo sicer, kar nekaj odpora zoper uvajanje novosti. Prišlo je do uničevanja železnih retort, Petraeusa so zaprli v njegovo žgalnico in obema mojstroma grozili celo s smrtjo. Zato je dvorna komora odredila, da je treba vse uradnike, ki bi pokazali nasprotovanje aretirati. Uvajanje žgalnih peči z litoželeznimi retortami se je dokončno uveljavilo s postavitvijo stalne žgalnice leta 1653, nekoliko z zamudo, saj je Petraeus leta 1651 umrl. Tako se je končalo žganje v lončenih posodah oz. retortah, ki je trajalo kar 150 let in je potekalo na odprtih travnikih oz. improviziranih žgalnicah v okolici mesta.

Primer Augustina Petraeusa omenjata v svojih knjigah tako Valentinič, kot Ivica Kavčič. Slednja je napisala podrobno zgodovino Idrijskega žgalništva.

## 2.2. Idrijski žlikrofi pridejo v mesto iz Romunije preko protestanta Ivana Wernbergerja

Leta 1781 je avstrijski cesar Jožef II. kot razsvetljenski vladar sprejel tolerančni edikt s katerim je prekinil ostro politiko protireformacije in dopustil bogoslužja tudi za protestante, ki so živeli pod njegovo krono. V 19. stoletju so se postopoma obnovile luteranske cerkvene občine v Ljubljani in Gorici. V Idrijo pa so te spremembe posredno pomagale pripeljati lokalno specialiteto – idrijske žlikrofe.

Kako je bilo točno s tem sta raziskovala zlasti raziskovalec Karl Bezeg ( 1878-1958 ) in podjetnik ter nekdanji državni svetnik iz Idrije Rasto Reven. Oba sta bila tudi sorodstveno povezana z rudarsko družino Wernberger. Prav iz te družine namreč izhaja Ivan Wernberger, ki se je rodil v Idriji leta 1787. Po šolanju na rudarski akademiji v Shemnitzu oz. Banski Štiavnici ( današnja Slovaška ) se je leta 1812 preselil v Oravitz ( sedaj Oravita ), ki se nahaja v današnji Romuniji. Območje je bilo bolj naklonjeno protestantom in ker je bil Ivan Wernberger tudi sam član protestantske cerkve mu je bilo tam lažje živeti in delovati. Delal je v rudniku, kot knjigovodja in se poročil z Elizabeth. Leta 1814 sta se z ženo vrnila v Idrijo. Umrl je leta 1838. S seboj sta po pričevanju Rasta Revna, ki se sklicuje na družinsko izročilo in osebno raziskovanje prinesla recept romunskih coltunasov, kateri so vsebinsko podobni idrijskim žlikrofom. Ovojnico iz testa polnijo z različnimi nadevi: skuto, krompirjem, sirom, so pa coltunasi sicer nekoliko večji od žlikrofov. Recept je bil namreč kasneje prilagojen idrijskim razmeram, kjer je bilo na razpolago več krompirja, prilagojena oblika žlikrofa pa zahteva tudi manj dela.

Karl Bezeg je družinsko izročilo primerjal z nekaterimi drugimi pričevanji in o tem zapisal, da je ugotovil medsebojno ujemanje. Da so prišli žlikrofi v Idrijo iz Ogrske Sedmograške oz. današnje Romunije je govorila znana idrijska gostilničarska Harmel. Nadalje je osebno zabeležil pričevanje nekega starejšega rudarja, ki je trdil, da so žlikrofi v Idrijo prišli preko družine Wernberger. Svoje ugotovitve je strnil takole:

”In tretjič mi je pripovedoval moj bratranec potomec te rodbine, rojen 1866, da se dobro spominja družinskega pogovora iz svoje mladosti, med katerim je povedal njegov stari oče Franc Wernberger ( rojen v Idriji 1810, umrl 1880 ), da je žlikrofe prineslo sem njegovo sorodstvo. Edini član tega nekdanj mnogoštevilnega rudarskega rodu, ki je bil leta 1814 premeščen iz mesta Oravitz na ogrskem Sedmograškem zopet nazaj v Idrijo, je bil pa Ivan Wernberger, rojen 1787, ki je poročil 1811 v rečeni Oravici tamošnjo domačinko, katera je seveda umela žlikrofe pripraviti.

Ker se torej rodbinska izročila z drugimi pripovedmi ujemajo, ni dvoma, da so se prikazali prvi žlikrofi v Idriji po Ivanovi vrnitvi v Idrijo in potom njegove družine. Da pa je moralo trajati več let, predno se je ta jed v Idriji udomačila, je verjetno – kakor pravijo, da se je vršilo vmes še nekako poskusno postopanje na češki in dunajski način, kjer poznajo tudi podobne kuharske izdelke. Tako so nastali od leta 1814 dalje naši idrijski žlikrofi, dokler niso sredi prošnjega stoletja končno dosegli, z domačimi sredstvi, posebnega okusa ter ustaljeno današnjo obliko.”

Ob tem naj dodamo, da se je na ugotovitve Karla Bezeka sklicevala tudi idrijska občina, ko se je potegovala na označitev idrijskih žlikrofov za tradicionalno jed.

## Zaključek

Po kratkem sprehodu skozi zgodovino naj za zaključek zapišem, da je v zadnjem času zanimanje za protestantizem in reformacijo v Idriji ter njeni okolici zagotovo ponovno povečano, kar se med drugim kaže tudi v tem, da se je oblikovala lokalna krščanska skupnost, ki črpa iz dediščine reformacije, zlasti še iz njenega navdušenja nad ponovnim odkritjem izvirnega krščanskega nauka v Sv. Pismu. Skupina je naravnana ekumensko in predvsem interdenominacijsko, s sporočilom Sv. Pisma v centru. Na svoji spletni strani imajo objavljena osnovna načela evangelijskega zavezništva. Liturgično sledijo današnji idrijski protestanti luteranskemu načinu Gospodove večerje oz. evharistije.

Že kmalu po osamosvojitvi Slovenije je na našem področju deloval misijonar evropske krščanske misije, sicer evangelijski kristjan Marco Dilweg, ki je med drugim vodil majhno krščansko knjigarno Upanje v Spodnji Idriji. Kasneje se je povezal z nekaterimi lokalnimi osebami in tako se je oblikovala skupnost, ki se sicer zaenkrat srečuje večinoma zasebno, prireja pa tudi nekatere javne dogodke, kot so bili npr. predavanja o Primožu Trubarju v idrijski knjižnici ali pa predavanji v Mladinskem centru Idrija na temo ”Človek: duh, duša, telo” oz. ”Nekatera nova spoznanja o reformaciji v Idriji”. Zadnje je potekalo meseca novembra 2024.

Kogar zanima več o idrijskih evangelijskih kristjanih lahko kontakt vzpostavi preko spletne strani krščanske skupnosti Idrija-Cerkno: <https://www.idrijacerkno.church/>.

## VIRI

Helfried, Valentinitich. *Deželnoknežji rudnik živega srebra Idrija v obdobju med letoma 1575 in 1659*. Ljubljana: Slovenska matica, 2020.

Marko, Kerševan, ur. 2000. *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Ivica, Kavčič. *Živo srebro. Zgodovina idrijskega žgalništva*. Idrija: 2008.

Pomladnik, številka 8, 2014 in osebni pogovor z gospodom Rastom Revnom opravljen februarja 2024.

Osebni arhiv Petra Primožiča